

Проблема представления русских в текстах Достоевского довольно обширна и двойственна. С одной стороны - это люди униженные, с другой - гениальные, но об одном можно сказать с уверенностью: русские перестают (в какой-то степени) быть русскими, находясь в чужом для них мире. Они не могут найти себя в нем, не знают, что хорошо, а что плохо. Кроме того, они боятся мира, в котором находятся, из-за незнания и непонимания правил, которые в нем господствуют.

В текстах Достоевского присутствует мотив невозможности существования русского человека за границей. Запад для него - инородное пространство. Вот как выражает свою точку зрения Митя Карамазов, говоря об Америке:

„Я эту Америку, *черт ее дери*, уже *терпеть ненавижу*), А я-то разве вынесу *тамошних смердов*; *Ненавижу* я эту Америку уж теперь; И хоть будь они там все до единого машинисты, необъятные какие, али что - *черт с ними, не мои они люди, не моей души*)”

В этом, довольно резком, высказывании нельзя не заметить доминанцию глагола *ненавидеть*, оценочный эпитет для определения американцев - *тамошние смерды*, содержит смысловую коннотацию - резкое неприятие иного мира, где все чужое и чужое истинно русской душе. В высказываниях Мити чувствуется отчужденность от чужого мира и невозможность для себя существования вне России:

Россию люблю, Алексей, русского бога люблю, хоть я и сам подлец! Да я там издохну)”

Налицо яркое проявление русофильства (диспозициональный глагол *любить Россию*), экзистенциального страха перед Западом (*Да я там издохну*).

В статье были рассмотрены некоторые особенности представления иностранцев в текстах Достоевского и отношение к ним. Тип отношений русских к иностранцам, а также самоощущение русских в иностранной среде позволяют лучше понять и представить специфические черты национальной русской ментальное™, открывая при этом новые перспективы изучения творчества Достоевского, а также средства многоаспектного описания художественного текста с позиции прагмативистики, категоризации, психологических, социокультурных и когнитивных подходов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ван Дейк Т.А. Язык, познание, коммуникация. Москва 1989, 9.
2. Достоевский Ф.М. Полное собрание сочинений в 30 томах. Т. 1-5, 14-15, 21-Л., 1972.
3. Кузьминьска Р. Бикультурное сравнение в учебном процессе. Новое в теории и практике описания и преподавания русского языка. Международная ассоциация преподавателей русского языка и литературы Варшава 2004, 168.
4. Kejjinski A. Lach i Moskal. Z dziejow stereotypu. Warszawa - Krakow, 1990, 10.
5. Метафора в языке и тексте. Отв.ред. В.Н. Телия. Москва 1988, 59.
6. Sapir E. Kultura, jazyk, osobowosc. Warszawa, 1978, 269

ГРАМАТИЧНА ОМОНІМІЯ У СИСТЕМІ ВИГУКОВИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ СЛОВА

УДК: 161.2+81.37

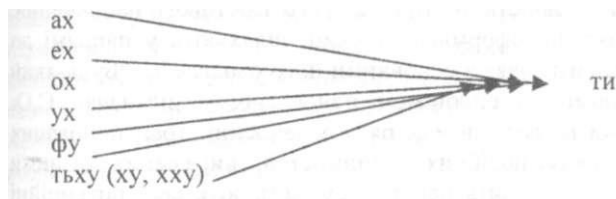
© Лучик Алла

У сучасному мовознавстві й досі тривають пошуки такого розподілу слів за частинами мови, коли б поза класифікацією не лишалися прошарки одиниць, що не підводяться під будь-яку категорію. Про можливість позитивного вирішення цього питання дасть відповідь історія, проте сучасні прагнення науковців стосовно цього є досить потужними, що і сприяє урізноманітненню поглядів на одні й ті самі факти мовної системи.

Клас одиниць, що іменуються в україністиці вигуками, не є стосовно цього винятком. Відкритими лишаються питання, чи можна вигуки кваліфікувати як частини мови, яке облаштування має їхня внутрішня організація, як вигуки співвідносяться з частинами мови, еквівалентами слів чи речень вони є тощо. Очевидно, сприятимуть розв'язанню цих проблем завдання, поставлені свого часу відомим російським ученим В.В.Виноградовим, який вважав за потрібне дослідити, крім синтаксичних і семантичних властивостей вигуків, суть мовних явищ, що формують і поширюють категорію вигуків, "розкриття закономірностей у переході різних частин мови і модальних слів, різних експресивних речень-ідіоматизмів у вигуки" [3, 595].

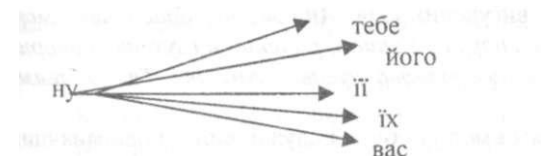
З'ясування останніх питань у сучасному українському мовознавстві сьогодні потребує ґрунтовнішого дослідження. Зокрема, явища інтер'ективзації хоча і були предметом пильної уваги науковців [див. 8], поза межами здебільшого залишався численний склад одиниць, що становлять "зв'язані сполуки, які характеризуються стійкістю, єдністю значення, здебільшого постійною, незмінною формою", у мовленнєвому потоці переважно мають один словесний наголос [10, 4], а їхнє творення відбувається за існуючими у мові схемами і моделями. Між тим, вивчення саме нарізно оформлених вигуківих структур може суттєво поглибити знання про зазначений лексико-граматичний клас одиниць.

З аналізу внутрішньої організації та форми вираження вигуківих еквівалентів випливає, що зазначені структури у своєму колі демонструють тісні системні зв'язки [див. 7]. Це полягає у можливості творення ними моделей різної структури на підставі спільності компонентів останніх. Так, наприклад, одиниці зі спільним кінцевим компонентом *ти* та вигуківими початковим компонентами об'єднуються в семикомпонентну модель закритої структури:

Пор. уживання складників моделі у таких реченнях: *Вислала б посылку - вона б надійшла якраз на розпуття - тільки вже на осіннє. Ах ти, хороша моя!* (Остап Вишня); [Дід:] - *Ех ти! І козак мов козак, а пити не вмієш* (О. Соколовський); — *Ох, дитино моя кохана, ох ти, моя сирітко!.. — горне, притискає до себе Марію* (У. Самчук).

Одиниці з початковим вигуківим компонентом та займенниковим компонентом розгортання утворюють шестикомпонентну модель відкритої структури:

Пор.: - *Та ну його, цей обід. Я краще трави тут наїмся* (О. Довженко); *До кошового підбіг запорожець, облитий окропом, з запорошеними очима. - Ну його, з такою війною! Поливають гарячими помиями та піском, начебто не козаки ми, а шерші, прости господи!* (О. Довженко).

На семантичному рівні системність вигуківих еквівалентів слова полягає у можливості творення ними привативних, еквіполентних та опозицій тотожності. Так, спільна сема "виражає здивування" об'єднує в еквіполентні опозиції вигуківі еквіваленти слова *нічого собі*, *ах ти ж*, *ну й ну*, *оце так так*, *от тобі й на*, *от тобі й раз*, *от (ось, он) воно що*, *треба ж*, *що ти (ви)*, *оце-то так*. Пор.: - *Прощайте, от що!.. Помандрую, - Мовляє Вовк, - покину вас усіх. - От тобі й на! Чи справді, чи на сміх* (Л. Глібов); - *А хто тобі давав*

розпорядження там пасти? - *От тобі й раз!..* Хіба ж ви забули, як ми їхали степом і ви казали, що там сільрадівська толока і щоби я тамечки нас (Г. Тютюнник); - *Чи це вже вояків стільки на світі піднялось, що по двоє на коня лізуть?* - *По двоє на одному коні, ну й ну!* - *реготав з боку Мефодій Кулик* (О. Гончар).

Спостереження за семантичними властивостями аналізованих структур поглиблюють й інші висновки стосовно вигуківих слів. Зокрема, в українському мовознавстві поширені погляди про те, що семантична своєрідність вигуків виявляється у тому, що "вони не називають ситуацію, а виражають тільки індивідуальне ставлення мовця до неї" [4, 381] залежно від контексту. Очевидно, це є справедливим стосовно цілісно оформлених структур типу *Ой! Ах! Ого!* тощо. Проте переважна більшість еквівалентів вигуків утворена для вираження однієї конкретної ситуації, особливо ті, до складу яких входять "колишні" повнозначні слова. Наприклад, вигук *Ще (іще) чого!* вживається тільки при підсиленому експресивному запереченні, а одиниця *Хай живе!* утворена для побажання успіху: [Кассандра:] - *Не руйте! Я під захистом святині!* [Аякс:] - *Іще чого!* (ЛесяУкраїнка); *Майорять жовто-блакитні прапори. На трибуні інтелігент у пенсне. Пафос досяг межі: - Хай живе!* (О. Довженко). Отже, еквіваленти вигуків виражають не тільки індивідуальне ставлення мовця до ситуації, а є "узагальнено-усвідомленими мовними знаками для вираження почуттів і волевиявлень людей, їхнього суб'єктивного ставлення до об'єктивного світу" [1, 319]. Спостереження О.О. Потебні про те, що вигуки все-таки мають значення, але якогось іншого характеру [9, 118] найповніше виявляються саме у вигуківих еквівалентів слова.

Наявність, хоч і досить затемненого значення, у них підтримується семантикою повнозначного компонента, котрий асоціативно ще демонструє зв'язки з класом одиниць, від яких він був відірваний, що і не дає йому повністю позбутися свого змістового наповнення. Але вже на цьому етапі формування нарізно оформлені одиниці шляхують у напрямі до набуття повноцінного статусу лінгвістичного знака з основними його ознаками. "Будь-який лінгвістичний знак є в потенції омонімом і синонімом одночасно, - відзначав С.О. Карцевський. - Інакше кажучи, він одночасно належить до ряду переносних, транспонованих значимостей того самого знака і до ряду подібних значимостей, виражених різними знаками"[6, 85]. Вигуківі еквіваленти слова досить наочно демонструють свої потенційні можливості знакової одиниці, утворюючи як синонімічні, так й омонімічні ряди. Виникнення омонімів виявляється можливим у сфері еквівалентів слова, які мають статус вигуків та часток. Такими, наприклад, є структури *ану ж, та ну, що там*, котрі, підсилюючи значення наступного слова, функціонують як частки, наприклад, у реченнях: *Ану ж оба* [обоє] *вони втекли на Угорщину?* (І. Франко); / *не знав, з якого боку приступитися до того всього. Та що там приступитися - він навіть своїх думок про це не зумів упорядкувати* (Ю. Мушкетик). Набуваючи в умовах контексту значення спонукальності чи емоційності, зазначені сполуки трансформуються до класу вигуківих слів: *Ану ж, ну, правдонько моя, сядь та розкажи* (О. Тесленко); *Григорій стунав поруч з Грицем, рішений на зухвалий вибрик - на дерзку візиту. Так. А що ж! Якийсь чортик підштрикував: "Ану ж! Та що там! Подумасиш... Чхать!!"* (І. Багрянний).

Подекуди омонімічними вигуку утвореннями можуть бути і службовий, і повнозначний еквівалент слова одночасно, тобто омонімія стосується структури, що функціонує з ознаками як мінімум трьох лексико-граматичних розрядів слів. Так, одиниця *оце (ось) так*, вказуючи на спосіб дії та виступаючи у реченні у ролі обставини, виявляє ознаки, притаманні прислівниковому класу слів: [Шельменко:] - *Ти, Кіндрате, ось так роби, як і ми, учені, робимо* (Г. Квітка-Основ'яненко). Висунення на перший план граматичної підсилювальної функції та згасання лексичного значення свідчить про належність певної структури до лексико-граматичного класу часток: *Раз хліба, раз бублика. Оце так обід!* (В. Винниченко). Використання омонімічної сполуки для вираження здивування або захоплення засвідчує її вигуківий статус: - *Оце так!* - *задоволено сказав дядько Зозуля й аж умочив горобця хвостом у банку* (В. Винниченко). Вигуківий еквівалент *от (ось, он)* що паралельно співіснує з омонімічними утвореннями як у класі часток, так і займенників. Пор., відповідно:

-Що ж він вам заповідав? -Як що? З служби вижив... ябедником зробив... **он що!** (Панас Мирний); - **От що**, Юрку... Який сьогодні день, знаєш? (В. Козаченко); *Шукаю Бога, а нахожу Таке, що цур йому й казати, **От що** зробили з мене годи* (Т. Шевченко). Можливою виявляється омонімія між прислівниковим і вигуківим еквівалентом слова. До одиниць такого типу належить сполука *нічого собі*, **що** містить значення "непогано, досить добре", омонімічне утворення позначає емоцію здивування чи недовіри. Пор.: *Вчора прислали мені зі Львова мою книжку «З глибини». **Нічого собі** виглядає* (М. Коцюбинський); *Це все пошепки сказав. **Нічого собі** - аж дві кішки зразу! А собаки!.. Григорій здивувався, побачивши, як вони відмінилися* (І. Багряний). Процес творення таких омонімів, очевидно, є поступовим. У результаті мовленнєвої діяльності об'єднання займенникових слів може сприяти появі прислівникової структури *нічого собі*. В умовах певного контекстного оточення, зокрема у позиції слова-речення, та специфічного інтонаційного оформлення сполука *нічого собі* транспонується до вигуківих слів. Утворена вигуків одиниця вступає із прислівниковим еквівалентом в омонімічні відношення.

Подекуди прислівниковий і омонімічний вигуківий еквівалент слова різняться наголосом. Так, прислівникова одиниця *ні за **що*** характеризується кінцевим наголосом, вигуківий еквівалент слова стосовно наголосу є пропарокситонною одиницею - *ні за **що***: *Як ясно, по-дитячому, з полегкістю сміється Клара! (А руку дати цілувати **ні за що** не хоче!)* (В. Винниченко); *-Дякую за смачну вечерю. - **Ні за що*** (Розм.).

Крім омонімії у галузі стійких сполук, вигуківі еквіваленти слова співіснують паралельно з вільними сполуками слів. Такою виявляється структура *не кажи (кажіть)*, що демонструє свої вигуківі функції, наприклад, у наступному тексті: - *У цій доповіді нічого цікавого не прозвучало? - **Не кажіть!** Саме ця доповідь була надзвичайно цікавою* (Розм.). Вільне об'єднання компонентів *не і кажи* спостерігається у реченні: ***Не кажи** гоп, поки не перескочиш* (Нар. тв.). Поширеною є омонімія у галузі так званих апелятивних вигуківих еквівалентів і вільних сполук слів: *на здоров'я, на все добре, до завтра, добрий вечір, добрий день* тощо. Пор., відповідно: — *От спасибі тобі, Юхиме, -за останнім снопом подякувала Катря. - **На здоров'я**, молодице, - відповів Юхим* (А. Головка); *У цій ситуації розраховувати **на здоров'я** не доводилось* (Розм.).

Співіснування поряд із вигуківими еквівалентами слова їхніх граматичних омонімів, особливо у колі повнозначних слів, очевидно, слугує фактором нагадування наявності у цих структур лексичного значення, на чому подекуди і наголошують дослідники, відзначаючи, що вигуки "мають елемент денотативного значення" [5, 302]. Подальший ґрунтовний аналіз взаємодії вигуків та їхніх еквівалентів з одиницями інших лексико-граматичних розрядів слів, зокрема дослідження "специфічних властивостей омонімів у колі формальних та службових слів і часток", до чого закликав **ще** В.В. Виноградов [2, 294], сприятимуть розв'язанню питання про наявність/відсутність лексичного значення у вигуківих одиниць, а, разом з тим, сприятимуть вирішенню проблеми їхнього частиномовного статусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. - К.: Либідь, 1993. - 335 с.
2. Виноградов В.В. Об омонимии в русской лексикографической традиции. // Избранные труды. Лексикология и лексикография. - М.: Наука, 1977. - С.288- 294.
3. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). - М.: Высшая школа, 1972.-615 с.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. - К.: Унів. вид-во "Пульсари", 2004. - 400 с.
5. Горпинич В.О. Морфологія української мови. - К.: ВЦ "Академія", 2004. - 336 с.
6. Карцевский С.О. Об асимметричном дуализме лингвистического знака.// Звегицев В.А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. - Ч. 2. - М.: Просвещение, 1965. - С. 85-90.

7. Лучик А.А. Властивості еквівалентів вигуків в українській мові // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). - Вип. 53. - Кіровоград, 2004. - С. 19-25.
8. Мацько Л.І. Інтер'єктиви в українській мові. - К.: КДПУ, 1981. - 130 с.
9. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. - М.: Искусство, 1976. - 614 с.
10. Рогожникова Р.П. Словарь эквивалентов слова: наречные, служебные, модальные единства. - М: Рус. яз., 1991. - 254 с.

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЙ ОБРАЗ РОЗЫ У ВОСТОЧНЫХ СЛАВЯН И ПОЛЯКОВ

©Малоха М.

The paper presents the rose in folklore. The rose is shown as organic whole derived from various both ethnic and time traditions. Different levels of semantics of this flower are set and analyzed in the paper. Eastern Slavonic and Polish expressions and phrases with its component are quoted to prove the conclusions.

Исследование семиотического статуса и символического образа того или иного растения в традиционной культуре славян с необходимостью предполагает прежде всего тщательное собирание и классифицирование разножанрового и разноуровневого фактического материала, языковых фактов. Однако иногда актуальным становится обращение к письменным источникам, позволяющим проследить этапы распространения данного растения на славянской территории и процесс его семиотизации. Касается это и розы - цветка с необычайно глубокой предысторией, который в крестьянской культуре появился достаточно поздно, однако очень быстро утвердился в песенной лирике как яркий, эмоционально насыщенный образ. Этнокультурные характеристики розы вместе с тем достаточно органично укладываются в систему признаков, присущую фитонимам в целом.

Этнолингвистическое изучение фитонимов в славянском народоведении и лингвистике уже имеет свои традиции. Однако в большинстве работ, посвященных символике растений в языке и народном творчестве, основное внимание уделяется культу деревьев. Роль же цветов и трав изучена не так глубоко, хотя отдельные публикации демонстрируют плодотворность такого поиска. Прежде всего, это работы Т.М. Судник, Т.В. Цивьян о маке, Н.И. Толстого о текстах «Vita herbae et vita rei» в славянской народной традиции, В.В. Усачевой о представлениях о происхождении растений, кандидатская диссертация В.Колосовой, работы А.Новиковской и др. В данной статье предполагается рассмотреть, какие признаки розы отражаются на различных уровнях народной культуры - во фразеологии, фольклоре (прежде всего, лирических и свадебных песнях) и, наконец, на акциональном уровне - в различных обрядах, в народной магии. Сопоставление восточнославянского и польского материалов дополняется наблюдениями над символизацией розы в разных конфессиях. Фразеологизмы и пословицы с компонентом *роза* демонстрируют взаимовлияние и органичное соединение языка и культуры.

Лексема *роза*, *roza* употребляется для обозначения большого количества растений, в том числе и шиповника. Еще В.И.Даль замечал, что садовых и горшечных роз разведено уходом бесчисленное число пород, и в словарную статью РОЗА включил такие наименования как, садовая, центифолия, махровая, китайская роза, *Hibiscus*. В донских говорах *панская розочка* обозначает 'мак махровый'. Символика розы в мировой культуре разработана очень подробно. Более полный набор символических значений розы включает: красоту, совершенство, изящество, радость, любовь, удовольствие, хвалу, славу, пышность, блаженство, аромат, пламенность, гордость, мудрость, молитву, медитацию, тайну, таинство, тишину. Роза может выступать как символ солнца, звезды, богини любви и красоты (в Древнем Риме роза связана, прежде всего, с Венерой, по ряду версий она произошла от слез